مجلــه علمــی پــوهنتون ســـلام
https://salam.edu.af/magazine/14

د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د قرآن کریم د محکم او متشابه آیتونو په تقسیم او تعریف کې د وقف رول

پوهنوال دکتور محمد مزمل اسلامي1

لنډیز

د متقدمینو تفسیر پوهانو تر مینځ د قرآن کریم د محکم او متشابه آیتونو د تعریف او تقسیم په اړه مختلف آند لوري رامینځته شوي دي چې متشابهات یې په مختلفو ډولو ویشلي او په مختلفو ډولونو یې تعریف کړي دي. د محکم او متشابه په دغو تعریفونو او ویشلو کې د محکم او متشابه اړوند آیت (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ) کې د وقف قضیه بنسټیز رول لري. په دغه لنډه مقاله کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف همدغه رول څېړل شوی، د هغه حالتونه او پرهغو باندې د استدلال کیفیت روښانه شوی، او پر هغو کې غوره او راجح نظر په ګوته شوی دی.

متقدمینو تفسیر پوهانو د محکم او متشابه آیتونو په تعریف او تقسیم کې په آیت کې په راغلو دوو وقفونو استدلال کړی، ځنو یې یوه وقف ته ترجیح ورکړې او بل یې له پامه غورځولی او ځنو نورو یې د هغوی په عکس دریځ نیولی دی او ځنو نورو بیا دواړه په یو وخت کې معتبر ګڼلي دي.

یوې ډلې علماوو په آیت کې یوازې د (اللَّهُ) پر مبارک لفظ باندې وقف ته اعتبار ورکړی او په همدې بنسټ یې متشابهات یوډول ګڼلي او هغه یې داسې تعریف کړي چې له الله پاک پرته بل څوک یې پر تأویل علم نه لري.

دویمې ډلې بیا په آیت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف معتبر ګڼلی او د (اللَّهُ) پر مبارک لفظ یې وقف له پامه غورځولی دی، او بنا پر همدې یې متشابهات یو ډول ګڼلي او هغه یې داسې تعریف کړي چې راسخ علماء یې په تفسیر او بیان باندې پوهیږي.

او دریمې ډلې علماوو بیا دواړه وقفونه په نظر کې نیولي دي او بنا پر دې یې متشابهات دوه ډوله تقسیم کړي او هر یو یې جلا جلا تعریف کړی دی. د دوی پر وړاندې د لومړي وقف د اعتبار پر بنسټ د متشابهاتو لومړی نوعه هغه ده چې د هغو په تأویل باندې یوازې الله پاک علم لري او له هغه پرته بل څوک – که هغه راسخ علماء دي او که نور – د متشابهاتو د تأویل علم ته لاسرسی نه لري. د دویم وقف پر بنسټ د متشابهاتو دویمه نوعه هاغه ده چې د هغو د تأویل پوهه د عامو مسلمانانو له مینځه راسخو علماوو ته هم حاصله ده. چې همدا د متشابهاتو په تقسیم او تعریف کې د وقف د رول په هکله صحیح او جامع نظر او موقف دی.

1- د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون د اسلامي علوم پوهنځي استاد
+9378649491 :
mmislami@gmail.com :

معلومات مقاله

تاریخ نشر: 1402/10/22

شماره مقاله در ژورنال: 02

تعداد صفحات: 06

شماره نوبتی مجله: 14

کلید واژه ها

تأویل، تفسیر پوهان، متشابهات، محکمات، وقف.

معلومات مجله:

مجله علمی پوهنتون سلام، نشرات خویش را از سال 1390 هـ.ش آغاز نموده و دست آورد های زیادی در این زمینه دارد، در ادامه سلسله فعالیت های خویش به تاریخ 1401/03/22 اعتبار نامه خویش را به عنوان یکی از معتبرترین مجله از وزارت محترم تحصیلات عالی کشور به دست آورد.

آدرس: افغانستان، کابل، ناحیه چهارم، کلوله پشته، چهار راهی قلعه بست (گل سرخ)، پوهنتون سلام.

آدرس ارتباطی؛ ویب‌سایت: https://salam.edu.af/magazine , https://research.salam.edu.af **ایمیل:** https://salamjournal@salam.edu.af ، salamuk@salam.edu.af

شماره های تماس: +93703649505 و +93785351450

سریزه

الحمد لله رب العلمين، والصلاة والسلام على سيدنا وحبيبنا رسول الله الصادق الأمين، وعلى آله، وأصحابه، ومن اهتدى بهديه، و دعى بدعوته إلى يوم الدين؛ أما بعد:

فقد قال الله سبحانه وتعالى: {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.}[1]

[1]- د آل عمران سورت، ۷ آیت.

الله پاک په پورتني مبارک آیت کې د قرآن کریم آیتونه په دوه ډوله ویشلي دي: محکمات او متشابهات. محکمات یې د قرآن کریم اصل معرفي کړي او د متشابهاتو پلټنه یې د کږو زړونو والاوو کار ګڼلی دی.

ورسره په دې آیت کې د (اللَّهُ) او (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) په الفاظو باندې وقف را نقل شوی دی چې د متشابهاتو په تقسیم او تعریف کې پرې علماوو په مختلفو بڼو استدلال کړی دی.[1]

له همدې کبله د محکماتو او متشابهاتو پېژندل او په هغو کې د وقف رول خورا اړین او عملا ورته ډېره پاملرنه شوې ده.

د متقدمینو[2] قرآني تفسیر پوهانو تر مینځ د محکم او متشابه د تعریف او تقسیم په اړه درې آند لوري رامینځته شوي دي چې متشابهات یې په مختلفو ډولونو ویشلي او په مختلفو ډولو یې تعریف کړي دي.

د محکم او متشابه په دغو تعریفونو او ویشلو کې د محکم او متشابه اړوند آیت کې د وقف قضیه بنسټیز رول لري. په دغه لنډه مقاله کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف همدغه رول څېړل کېږي، د هغه حالتونه او پرهغو باندې د استدلال کیفیت روښانه کېږي، او په هغو کې غوره او راجح نظر په ګوته کېږي.

د مسئلې بیان

یو شمېر متقدمینو تفسیر پوهانو د محکم او متشابه آیتونو په تعریف او تقسیم کې په آیت کې په راغلو وقفونو استدلال کړی، څنو یې یو وقف ته ترجیح ورکړې او بل یې له پامه غورځولی او څنو یې د هغوی په عکس دریځ نیولی دی او څنو نورو بیا دواړه په یو وخت کې معتبر ګڼلي دي.

هڅه کیږي څو په دغه څېړنه کې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د متشابهاتو په تعریف او تقسیم کې د وقف رول او د هغه په اړه صحیح دریځ روښانه او په ګوته شي.

د څیړنې ارزښت او د هغې اړتیا

دغه څېړنه له څو اړخونو ارزښتناکه او اړینه ده:

په دې سره به د محکم او متشابه په تقسیم او تعریف کې د اختلاف ځنې لاملونه په ګوته شي.

د دې څیړنې له وروستیو پایلو سره به د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په آیت کې د وقف رول څرګند او په دې اړه به د تفسیرپوهانو تر مینځ صحیح موقف په ګوته او روښانه شي.

په دې څېړنې سره به د آل عمران سورت د اوم آیت سم تفسیر او سمه پوهېدنه هم اسانه شي، او هم به ورسره په دې اړه د یو شمېر کږو او انحرافي پوهېدنو او انګېرونو مخه ونیول شي.

د څیړنې موخه

د څیړنې موخه داده چې د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې د وقف بنسټیز رول او د هغه په اړه د تفسیر پوهانو تر مینځ صحیح دریځ او موقف په ګوته شي.

اصلي پوښتنه

د متقدمینو تفسیر پوهانو په وړاندې د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې وقف څه رول لري؟

---

[1]- له کومه ځایه چې وقفونه اجتهادي دي او توقیفي نه دی، او د معنی تر صحت او عدم صحت او د هغو تر مراتبو پورې تړاو لري، ځکه نو په دې آیت کې د وقف په اړه د علماوو تر مینځ مختلف آراء وجود لري کوم چې د متشابهاتو په تعریف او تقسیم کې خپل اثر لري. لیکوال

[2]- متقدمین مفسرین: (تقدم) یو نسبي امر دی؛ هره مخکینۍ زمانه له وروستۍ څخه متقدمه ده، او هر مخکینی شخص د وروستي له پاره متقدم دی په دې هکله کومه ټاکلې فاصله زمانه نشته، د همدې له پاره لېدل کیږي چې د هرې زماني مفسر له خپله ځان څخه مخکې علماء د متقدمینو په نامه یادوي . صحابه کرام، تابعین او تبع تابعین د متقدمینو په لومړي سر کې قرار لري. دلته له متقدمینو څخه مراد د نوي عصر یا د نهضت له عصر -کوم چې بنسټ یې سید جمال الدین افغان رحمه الله ایښی- څخه مخکیني علماء مراد دي. په بل عبارت له دیار لسمې هجري پېړۍ څخه مخکني علماء د متقدمینو مفسرینو په توګه ګڼل شوي دي. لیکوال

فرعي پوښتنه

د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې د وقف د رول په اړه د متقدمینو تفسیر پوهانو تر مینځ صحیح موقف کوم دی؟

د څیړنې منهج او تګلاره

د څیړنې منهج او تګلاره د څیړنې د طبیعت پر اساس پر استقرائي او وصفي منهج ولاړه ده.

د متقدمینو تفسیر پوهانو په یو شمیر مهمو تفسیري کتابونو کې موضوع پلټل شوې او له تحلیل او مناقشې وروسته ترې استنباط صورت موندلی دی او اصل موضوع توصیف شوې او معرفي شوې ده.

مخکینۍ څیړنې

د قرآن کریم د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې په اړوند آیت کې د وقف قضیې ته یو شمېر متقدمینو تفسیر پوهانو تر یوه بریده اشاره کړې ده چې په لاندې توګه یې لنډیز را اخلو:

ابو جعفر ابن جریر الطبري په دې اړه وايي: تفسیر پوهان په دې کې سره مختلف دي چې د "وَالرَّاسِخُونَ" لفظ د "الله" پر لفظ باندې عطف دی په دې معنی چې راسخینو ته هم د متشابه تأویل زده دی او یا دا چې جمله د "الله" پر لفظ بشپړه شوې او "والرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ . ." نوې مستأنفه جمله ده؛ په دې معنی چې راسخین یوازې وايي چې پر متشابه مو ایمان راوړی او دامو منلې چې په متشابه باندې له الله پاک څخه پرته بل څوک نه پوهیږي؟

نو څنو ویلي چې د آیت معنی داسې ده: د متشابهاتو په تأویل باندې یوازې الله پاک پوهیږي چې په خپل علم سره ځانګړی دی؛ پاتې شول راسخون في العلم، نو د هغوی خبره داده چې: مونږ پر متشابه او محکم ایمان لرو او دا ټول د الله له لوري ګڼو.

دا قول د عائشې صدیقې، عبد الله بن عباس، عروة بن زبیر، أبو نهیک الأسدي، عمر بن عبد العزیز،[1] مالک او یو شمېر نورو دی.

او څنو نورو ویلي چې د آیت معنی داسې ده: د متشابهاتو په تأویل باندې له الله پاک او راسخینو پرته نور څوک نه پوهیږي، خو راسخین د خپل علم له پوخوالي سره سره وايي چې: "آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا". مونږ پر متشابه او محکم ایمان لرو چې دا ټول د الله له لوري دي.

دا قول د عبد الله بن عباس، مجاهد،[2] الربیع،[3] ابن جعفر بن زبیر[4] او یو شمېر نورو دی.[5]

أبو جعفر طبري د لومړۍ ډلې سره هم نظره دی، او د (أبيّ) په قرائت: (وَيَقُولُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ)، او (عبد الله بن مسعود) په قرائت: (إِنْ تَأْوِيلُهُ إِلا عِنْدَ اللَّهِ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ) باندې استدلال کوي.[6]

د دواړو نظریو توفیق او سره یوځای کول:

قاضي ابن عطیه[7] په خپل تفسیر (المحرر الوجیز) کې لومړۍ دویم نظر غوره کړی او بیا یې د دواړو تر مینځ اتفاق او نږدې والي ته اشاره کړې ده. په دې توګه چې (متشابهات) یې غیبي حقایقو او لغوي وجوهو ته ویشلي دي او (راسخین) یې د دویم ډول (متشابهاتو) د تأویل په علم کې شریک بللي دي. بنا پر دې وقف د (الله) او (وَالرَّاسِخُونَ) پر لفظونو دواړو جایز دی. هغه وايي: کله چې د متشابهاتو په ډولونو او تعریفونو کې غور وشي نو د نظرونو اتفاق پکې راتلای شي. او دا په دې توګه چې

---

[1]- أبو حفص عُمَر الأموي القرشي (61 - 101 هـ = 781 - 720 م) د عبد العَزِیز زوی د مروان لمسی، په عادل او پینځم راشده خلیفه شهرت لري، په مدینه منوره کې زېږېدلی او همهلته لوی شوی، د ولید پر وخت د مدینې والي پاتې شوی، د سلیمان وزیر او له هغه وروسته خلیفه شو، او دونیم کاله خلافت یې کړی. ودې کتل شي: الزرکلي، الأعلام: ٥٠/٥.

[2]- مجاهد د جبر زوی (په فتحې د جیم او سکون د باء سره) المکي أبو الحجاج المخزومي المقرئ. په تابعینو کې د تفسیر په علم کې تر ټولو پوه شخص و، په کال (٢١) هجري د عمر بن الخطاب په خلافت کې زېږېدلی او د (١٠٠) او (١٠٤) هجري کلونو تر مینځ د (٨٣) کلو په عمر د سجدې په حال کې وفات شوی. ودې کتل شي: تهذیب التهذیب: [32\42-44] (باختصار).

[3]- الربیع البکري الحنفي البصري الخراساني د انس زوی. د أبو جعفر منصور په خلافت کې په کال (139) یا (140) کې وفات شوی. ودې کتل شي: تهذیب التهذیب: [12\15-16].

[4]- محمد الأسدي د جعفر زوی د زبیر-رضي الله عنه- لمسی او د عوام کړوسی. د مدینې منورې له عالمانو، فقیهانو او قراوو څخه و، د (١١٠) او (١٢٠) هجري کلونو تر مینځ وفات شوی. ودې کتل شي: تهذیب التهذیب: [30\93].

[5]- تفسیر الطبري: ٢٠١/٦-٢٠٣. طبري: ابو جعفر طبري محمد د جریر زوی د یزید لمسی، د مفسرینو سر لاری، د احکام القرآن، سنتو او تاریخ بې جوړې عالم او د خپل وخت امام، د طبرستان په آمل سیمه کې په (٢٢٤هجري کې زیږیدلی او په (٣١٠) هجري کې وفات شوی. ودې کتل شي: السیوطي، طبقات المفسرین: [1\82] (په اختصار).

[6]- تفسیر الطبري: ٢٠٤/٦.

[7]- ابن عطیة المحاربي، الغرناطي أبو محمد (481 - 542 هـ): عبد الحق د غالب زوی د عبد الرحمن لمسی د عطیة کړوسی د اندلس دغرناطې اوسیدونکی و. په تفسیر، حدیث، شعر او قضاء کې یې مهارت درلود او په غزاګانو کې یې ډېره برخه اخسته. په کال (541) یا (546) هجري کې په لورقه سیمه کې وفات شوی. ودې کتل شي: الوافي بالوفیات للصفدي: [18/40].

متشابه دوه ډوله دي؛ يو يې هغه دي چې په هيڅ صورت کې د علم لاس رسی ورته نشي کيدای، لکه د اصل روح قضيه او د يو شمېر غيبي حقايقو حالت او کيفيت، لکه د قيامت پيلېدل او په هغه کې پېښېدونکي واقعات. او بل يې هغه دي چې لغوي اړخ ته ور ګرځي چې راسخين د هغو سم تأويل پيژندلی شي، لکه د عيسى -عليه السلام- په هکله چې ويل شوي دي: {وَرُوحٌ مِنْهُ}[1] نو په دې اړه راسخين صحيح خبره کولی شي، او چې د داسې الفاظو لغوي تحقيق ونه پيژني نو هغه ته اصلا راسخين نشي ويل کيدای. نو د الله پاک په دې قول کې: {وَما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ} د (ه) ضمير مطلق متشابه ته را جع دی، کوم چې دوه ډوله دي. نو (إِلَّا اللَّهُ) باندې وقف کول بداهة غوړي چې الله پاک د ټولو متاشبهاتو په تأويل باندې په کمال او استيفاء سره عالم دی، نو که: {وَالرَّاسِخُونَ} د (الله) پر لفظ عطف شي نو راسخين به د متشابه په علم لرلو کې شامل شي خو د کمال او استيفاء په توګه نه، بلکې د دوی علم به مقتصر وي تر دويم ډول متشابهاتو پورې. او ابن عباس صاحب ته چې د متشابهاتو د علم ثبوت نسبت کيږي هغه د همدغه دويم ډول متشابهاتو علم دی، نه مطلقا. دا صحيح نه ده چې هغه ته دې د روح او قيامت د پيلېدو علم هم وي؛ سره لدې چې هغه د (ترجمان القرآن) لقب لري.

بنا پر دې: {الرَّاسِخُونَ} لفظ باندې وقف کيدای هم شي، او نه شي کيدای هم. او همدا د ابن عباس صاحب نظر هم دی. نو کومو علماوو چې ويلي چې راسخين د متشابهاتو په تأويل نه پوهيږي لومړی ډول متشابهات يې مقصد دي او يوازې د (الله) پر لفظ وقف کوي، او چې ويلي يې دي چې پوهيږي نو دويم ډول متشابهات يې مقصد دي او يوازې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ باندې وقف کوي.[2]

د ابن عطية صاحب دغه د جمعې نظر أبو القاسم ابن جزي په (التسهيل في علوم التفسير)[3] کې، أ بو حيان الأندلسي[4] په (البحر المحيط[5] کې، أبو زيد الثعالبي په په (الجواهر الحسان في تفسير القرآن) [6] کې او الراغب الأصبهاني په (مفردات)[7] کې او يو شمېر نورو په خپلو تفسيرونو کې ذکر کړی دی.

ښاغلي الوسي[8] همدغه نظر ته د تحقيق د څنو امامانو نظر ويلی دی. او همدغې خبرې ته علامه بدر الدين زرکشي هم په يو بل ډول تعبير سره اشاره کړې ده؛ هغه وايي: . . ويل شوي چې په دې مسئله کې اختلاف محضې لفظي دی. په دې توګه چې کوم خلک چې وايي راسخين د متشابهاتو په تأويل پوهيږي مقصد يې دادی چې ظاهرا پوهيږي؛ نه په حقيقي بڼه. او څوک چې وايي راسخين د متشابهاتو په تأويل نه پوهيږي مقصد يې د هغو په حقيقت پوهيدنه ده، ځکه حقيقت يې يوازې الله ته معلوم دی.[9]

په همدې توګه د حديثو د شراحو له ډلې ښخه مبارک فوري[10] صاحب د ترمذي په شرح کې وروسته تر هغه چې د ابن حجر[11] صاحب قول يې د متشابهاتو په اړه نقل کړی ويلي دي: . . څنې علماء دلته په تفصيل قائل دي او وايي چې د تأويل اطلاق په قرآن کريم کې په دوو معناوو راغلی: يو حقيقت او ما يؤول اليه الأمر، او بل تفسير او بيان. نو که په آيت کې لومړی معنا مراد شي نو وقف به د (الله) پر لفظ وي او بس، ځکه د متشابهاتو حقيقت او ماهيت يوازې الله پاک ته معلوم دی او بس. او که دويمه معنا مراد شي نو بيا به وقف په (وَالرَّاسِخُونَ) باندې وي، ځکه راسخين د قرآن کريم د ټولو خطاباتو پر تفسير او بيان باندې پوهيږي که څه هم اصلي حقيقت او ماهيت يې ورته پوره څرګند نه وي [12].

حقيقت دادی چې همدغه توفيقي نظر ته زړه او ضمير ډاډه کيږي او اطمينان مومي، او په همدغه کې د قرآن کريم د آيتونو له ټکر او تضارب څخه نجات او خلاصون دی، له هغه ټکر او تضارب څخه کوم چې د هلاکت او تباهی لامل ګرځي.

---

(1) – سورة النساء، من آية: [171].

(2) – المحرر الوجيز، ابن عطية: [1\403 – 404] مختصرا.

(3) - [1\145]. ابن جُزَيّ الكَلْبي (693 - 741 هـ = 1294 - 1340 م): أبو القاسم محمد د أحمد زوی د محمد لمسی د غرناطې اوسېدونکی، فقيه، اصولي او لغوي عالم و. الأعلام: 5\525.

[4]- أبوحيان الغرناطي الأندلسي أثير الدين النحوي (654 - 745ه) محمد د يوسف زوی د علي لمسی د يوسف ابن حيان کړوسی. د عربيت، نحوې، تفسير، او تاريخ ستر عالم و چې په قاهره کې زېږېدلی او په قاهره کې اوسېدلی او هماغلته وفات شوی دی. و دې کتل شي: محمد بن شاکر فوات الوفيات: [4/71]، همداسې: الزرکلی، الأعلام: [7\152].

(5) - [3\23].

(6) - [2\11]. أَبُو زَيْد الثَّعَالبي (786 - 875 هـ = 1384 - 1470 م): عبد الرحمن د محمد زوی د مخلوف لمسی د الجزائر له نوميالو علماوو څخه دی. ودې کتل شي: الزرکلی، الأعلام: 3/331 331/3 په اختصار.

(7) - [1\445]. أبو القاسم الراغب الاصفهاني (000 - 502 هـ): حسين د محمد زوی د مفضل لمسی. مشهور أديب او حکيم عالم و، په اصل کې د اصفهان و خو په بغداد کې اوسيدلی، خلکو به د امام غزالي په څېر ګاڼه. ودې کتل شي: الذهبي، سير أعلام النبلاء: [18/20]، همداسې: الأعلام للزرکلی: [2\255].

[8]- ألوسی شهاب الدين السيد محمود البغدادي، ستر عالم او د بغداد مفتي و، په (1270) هجري کال کې وفات شوی. موسوعة الأعلام: [1\44] په اختصار.

([9]) - البحر المحيط في أصول الفقه، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزرکشي: (2\197).

[10]- مبارکفوري، محمد عبد الرحمن د شيخ عبد الرحيم زوی او د بهادر لمسی، علامه، حافظ، حجت او له سترو محدثينو څخه و. په کال (۱۲۸۳) هـ ق کې د هند په مبارکفور سيمه کې زېږېدلی، علوم يې له خپل پلار او نورو شيوخو څخه تر لاسه کړي او د حديثو علم ته يې ځانګړې پاملرنه کړې ده، او په کال (۱۳۵۳) هـ ق کې په خپل وطن کې وفات شوی. الموسوعة الحرة.

[11]- أبو الفضل شهاب الدين ابن حجر أحمد الكناني العسقلاني د علي زوی د محمد لمسی (773 - 852 هـ) اصلي وطن يې د فلسطين عسقلان دی خو زېږېده او مړينه يې د مصر په قاهره کې شوي. د علم او تاريخ له امامانو څخه دی. الأعلام للزرکلی: [1\178] په اختصار.

([12]) - تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي، أبو العلا محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المبارکفوري [8/272 – 273]، دار الكتب العلمية – بيروت.

دومره ده چې دغو ښاغلو لومړی متشابهات تعریف کړي او بیا یې د هغو په رڼا کې وقف پر هغو باندې مرتب کړی دی. داسې ندي شوي چې هغوی وقف اصل ګرځولی وي او بیا یې پرې متشابهات تقسیم کړي او تعریف کړي وي.

موندنې

د موضوع په اړه د مخکینو څېړنو له چټک عرض او په هغو باندې له ځغلنده نظر څخه لاندې نکات ومونده شول:

لومړی: په آیت کې د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول.

دویم: په آیت کې د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول؛ د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول.

دریيم: په آیت کې د وقف دواړه بڼې په نظر کې نیول او متشابهات دوه ډوله ګڼل او دواړه جلا جلا تعریفول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف هم معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو د یوه ډول تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې هم وقف معتبر ګڼل او د هغه پر بنسټ باندې د متشابهاتو دویم ډول تعریفول.

مناقشة

په آیت کې وار له واره دمتشابهاتو تعریف او بیا د نومړي تعریف پر بنسټ د وقف یوه بڼه غوره کول او یا د وقف یوازې یوې بڼې ته اعتبار ورکول او دویمه بڼه له پامه غورځول یعنې د (الله) پر مبارک لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول؛ همداسې په آیت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) پر لفظ وقف معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو تعریف بنا کول، او د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف له پامه غورځول او هغه په هېڅ ډول نه رعایتول څو علمي ستونزې لري چې باید مناقشه شي:

- مخکې لدې چې په ایت کې وقف ته مراجعه وشي او هغه د متشابهاتو د تقسیم او تعریف بنسټ ورګرځول شي متشابهات تقسیمول او تعریفول علمي او موضوعي ندي څرنګه چې د دواړو لوریو په نظریو کې څرګندیږي.
- د وقف د یوې بڼې ترک کول او نه اعتبارول په هیڅ کومې علمي ضابطې باندې ولاړ نه دي، په داسې حال کې چې د وقف د دواړو بڼو روایت په صحیح او معتبر سند سره نقل شوی، او دواړه دمعنی له مخې صحیح هم دي، او عملا په صحابه کرامو او تابعینو عظامو کې دواړه بڼې خپل خپل روایت کوونکي او عمل کوونکي لري.

بنا پر دې په آیت کې د وقف یو صورت اعتبارول او بل یې له نظره غورځول علمي مستند او مجوز نه لري نو ځکه په آیت کې د وقف د رول په اړه یې صحیح موقف نه شو ګڼلی. والله تعالی أعلم.

پاتې شو دریيمه نظریه او رأیه یعنې د متشابهاتو ګڼ ډولونه په پام کې لرل او په آیت کې د وقف دواړو بڼو ته اعتبار ورکول او متشابهات دوه ډوله ګڼل او هر یو جلا جلا تعریفول؛ د (الله) پر مبارک لفظ وقف هم معتبر ګڼل او پر هغه باندې د متشابهاتو د یوه ډول تعریف بنا کول، او د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې هم وقف معتبر ګڼل او د هغه پر بنسټ باندې د متشابهاتو بل ډول تعریفول؛ نو دا د دوو دلیلونو له مخې په آیت کې د متشابهاتو په تقسیم او تعریف کې د وقف د رول په هکله صحیح او راجح نظر او موقف دی:

۱- د متشابهاتو ټول ډولونه په پام کې نیول شوي دي او له هغو څخه هېڅ یو یې له تعریف څخ بهر نه پاتې کیږي.

۲- په آیت کې د وقف روایت شوې دواړه بڼې صحیح او ثابت وقفونه معتبر ګڼل او پر هغو دواړو باندې احکام بنا کول همدا هغه صحیح منهج او صحیح موقف دي، ځکه دواړه وقفونه د معنی له لحاظه صحیح دي او خپل خپل مصداق لري، او په دواړو وقفونو باندې عمل کیږي.

پایله

له پورتنی څېړنې څخه دې پایلې ته ورسیدو چې یو شمېر متقدمینو تفسیر پوهانو د محکم او متشابه په تعریف او تقسیم کې یا خو د متشابهاتو له ډولونو څخه یو ډول په پام کې نیولي او بیا یې د هغه له مخې په اړوند آیت کې د وقف یوه بڼه غوره کړې ده، او یا یې په اړوند آیت کې لومړی د وقف یوه بڼه غوره کړې او بیا یې د هغه پر اساس متشابهات یو ډول ښودلي او تعریف کړي دي، او یا یې دواړه بڼې اعتبار کړي دي او دواړه یې د متشابهاتو په تعریف او تقسیم کې رعایت کړي دي.

یوې ډلې علماوو په آیت کې یوازې د (الله) پر مبارک لفظ باندې وقف ته اعتار ورکړی او په همدې بنسټ یې متشابهات یوډول ګڼلي او هغه یې داسې تعریف کړي چې له الله پاک پرته بل څوک یې پر تأویل علم نه لري.

دويمې ډلې بيا په آيت کې د (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) لفظ باندې وقف معتبر ګڼلي او د (الله) پر مبارک لفظ يې وقف له پامه غورځولی دی، او بنا پر همدې يې متشابهات يو ډول ګڼلي او هغه يې داسې تعريف کړي چې راسخ علماء يې په تفسير او بيان باندې پوهيږي.

او دريېمې ډلې علماوو بيا دواړه وقفونه معتبر ګڼلي دي او بنا پر دې يې متشابهات دوه ډوله تقسيم کړي او هر يو يې جلا جلا تعريف کړی دی.

د لومړي وقف د اعتبار پر بنسټ د متشابهاتو لومړی نوعه هغه ده چې د هغو په تأويل باندې يو ازې الله پاک علم لري او له هغه پرته بل څوک – که هغه راسخ علماء دي او که نور – د متشابهاتو د تأويل علم ته لاسرسی نه لري. لکه د روح حقيقت او قيامت او نو رو مغيباتو او هغو پورې د اړوندو مسائلو د دقيقو جزئياتو او تفصيلاتو علم او پوهه.

د دويم وقف پر بنسټ د متشابهاتو دويمه نوعه هاغه ده چې د هغو د تأويل او تفسير پوهه د عامو مسلمانانو له مينځه راسخو علماوو ته هم حاصله ده. لکه له خفي، مجملو او مشترکو نصوصو څخه د أحکامو استنباط او داسې نور تخصصي موضوعات چې مفسرين او فقهاء پر پوهيږي.

مصادر او مراجع

1. قرآن کريم

2. أزهر البيان في تفسير كلام الرحمن، الشيخ محمد إكرام الدين بدخشاني الأفغاني، تحشية وتعليق: معتصم بالله إكرامي، مكتبة إسلامية، لاهور- باكستان، الطبعة الرابعة(2015م).

3. البحر المحيط في أصول الفقه، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي.

4. ابن عاشور، التحرير والتنوير = تحرير المعنى السديد وتنوير العقل الجديد من تفسير الكتاب المجيد، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (المتوفى: 1393هـ)، الدار التونسية للنشر – تونس، 1984 هـ ،

5. ابن عطية ابو محمد عبد الحق، المحرر الوجيز في تفسيير الكتاب العزيز، 1413هـ، دار الكتب العلمية، لبنان.

6. تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي، أبو العلا محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المباركفوري، دار الكتب العلمية – بيروت.

7. الثعالبي، الجواهر الحسان في تفسير القرآن، تحقيق: الشيخ محمد علي معوض والشيخ عادل أحمد، دار إحياء التراث العربي – بيروت، الطبعة الأولى - 1418هـ .

8. الطبري محمد بن جرير، جامع البيان في تأويل القرآن، 1420هـ، مؤسسة الرسالة.

9. الوسي، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، المؤلف: محمود الألوسي أبو الفضل، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

الموسوعة القرآنية المتخصصة، مجموعة من أساتذة جامعة الأزهر، جمهورية مصر العربية، وزارة الأوقاف، المجلس الأعلى للشئون الإسلامية، بإشراف وتقديم: أ.د. محمود حمدي زقزوق وزير الأوقاف. القاهرة 1423هـ.